

članci

MARIJINO ŠTOVANJE U HRVATSKOGLAGOLJSKIM
LITURGIJSKIM KODEKSIMA*

Josip L. TANDARIĆ

I. UVOD. POLOŽAJ GLAGOLJSKE LITURGIJE
UNUTAR RIMSKOGA OBREDA

Raspravljanje o Marijinu stovanju u hrvatskoglagojskim liturgijskim kodeksima ne iznosi na vidjelo nešto bitno novo što povjesničarima liturgije srednjega vijeka ne bi inače bilo na jedan ili drugi način poznato. Više negoli sama građa o kojoj je ovdje riječ na sebe svračaju pozornost okolnosti pod kojima tu građu susrećemo. Riječ je naime o višestruko neobičnoj pojavi, koja upravo zbog toga i zaslužuje našu pozornost.

Ponajprije, treba naglasiti da je riječ o liturgiji rimskoga obreda, ali sa staroslavenskim liturgijskim jezikom, o rimsko-slavenskoj liturgiji, kako je neki zovu. Staroslavenski su jezik, kako je općenito poznato, u bogoslužje uvela sv. braća Ćiril i Metodije, a u Hrvatsku su slavensko bogoslužje prenijeli učenici sv. Braće već krajem IX. st. U znanosti se, prema prvom slavenskom pismu, glagoljici, kojom su u Hrvatskoj pisane liturgijske knjige za obavljanje slavenskog bogoslužja, i samo bogoslužje katkada naziva glagoljskim.¹ No razdoblje koje nas ovdje zanima, a to je doba od XII. do XVI. st., od prvih je početaka slavenskog bogoslužja već vrlo udaljeno. Pa ipak, upravo tri posljednja stoljeća ovog razdoblja često se u stručnoj literaturi nazivaju zlatnim dobom glagoljskog bogoslužja u Hrvatskoj.

* Ovo je predavanje predavač održao na VII. međunarodnom mariološkom kongresu u Rimu, u okviru hrvatske sekcije 1975. godine.

¹ *Smržik S.*, The Glagolitic or Roman-Slavonic Liturgy. Series Cyrillomethodiana, vol. II. Slovak Institute, Rome 1959., str. 15 sl.

Razlog je tome ponovno papinsko odobrenje slavenske liturgije, nakon mnogih nesporazuma i protivljenja, koja su – uostalom – pratila rimsko-slavensku liturgiju sve do posljednjih godina. Prijelomni je trenutak godina 1248. u kojoj je papa Inocent IV. pismom *Porreĉta nobis* senjskom biskupu Filipu, rijeĉima dostojnim kakvog dokumenta II. vatikanskog sabora: „*Nos igitur attendentes, quod sermo rei, et non res sermoni est subiecta...*”² omogućio tri stoljeća nesmetanog i bogatog života i razvoja slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj.

Treba odmah napomenuti: slavensko se bogoslužje nije protezalo na ĉitavo hrvatsko nacionalno i jeziĉno podruĉje. Teritorijalno je bilo omeĊeno samo na dio hrvatskoga nacionalnog prostora, upravo uz samu zapadnu nacionalnu granicu: na Istru, Hrvatsko primorje, sjevernu Dalmaciju, kvarnerske i dalmatinske otoke, i na tek razmjerno maleni dio kopnene Hrvatske. U svemu, manje od trećine srednjovjekovne kraljevine Hrvatske.

Druga ograniĉenost mogla je za liturgijski život imati teže posljedice, a to je sociološka ograniĉenost. Jer, slavensko je bogoslužje – uz neznatne iznimke – bilo ograniĉeno na selo. Te su iznimke jedna ili druga benediktinska opatija, poneki pavlinski samostan, dok je – u poĉetku eremitski strukturirana zajednica, a od XV. st. redovniĉka provincija franjevaĉkih samostanskih trećoredaca – bila vezana samo uz selo i predgraĊe. Možeme dakle govoriti o liturgiji provincijske i periferijske sredine, s razmjerno skromnim socijalno-ekonomskim mogućnostima naruĉitelja, odnosno potrošaĉa liturgijske knjige. Kada dakle govorimo o glagoljskoj liturgiji, a zatim o ĉitavoj kulturnoj djelatnosti vezanoj uz glagoljsku knjigu, mogli bismo oĉekivati vrlo malene kulturne zahtjeve hrvatskoga srednjovjekovnog sela, pogotovo u usporedbi s kulturnim zahtjevima dalmatinskih gradova koji u to doba doživljavaju svoj procvat. Naša minimalistiĉka oĉekivanja ovdje se ne ispunjavaju: svećenstvo slavenskog liturgijskog jezika, usprkos granicama koje smo postavili, nastoji i uspijeva u svom liturgijskom repertoaru saĉuvati ravnotežu prema repertoaru svećenstva s liturgijskim latinskim jezikom. Samo zahvaljujući svijesti o ravnopravnosti jednog i drugog liturgijskog jezika, pa i onda kada to donosi obaveze, moguće nam je shvatiti ĉinjenicu da u liturgijskim kodeksima ova našeg teritorijalnog i sociološkog podruĉja nalazimo sve ono što je znaĉajno za rimski obred u tom razdoblju.

Uz spomenute otežavajuće okolnosti jedva da je i potrebno isticati da je jeziĉna prepreka latinski–staroslavenski premostiva u to doba samo uz osobite napore. Ipak u hrvatskoglagoljskim rukopisnim kodeksima, a zatim u inkunabulama, nalazimo obrasce marijanskih misa i oficija kao i u suvremenim latinskim obrednim knjigama.

2. PODACI U KALENDARIMA

U ovom prikazu Marijina štovanja u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima ne kanim ulaziti u meĊusobnu ovisnost pojedinih kodeksa. Spoznaje koje bi

² *Jelić L.*, *Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae a XIII ad XIX saeculum*. Sumptibus Academiae Palaeoslavicae Veglensis, Veglae 1906., str. 9.

otud proizašle bile bi svakako vrlo zanimljive i značajne za povijest samih liturgijskih kodeksa. Takav posao tražio bi mnogo više prostora, a ne bi bitno doprinio prvotnom zadatku ovog prikaza. Stoga ovdje promatramo hrvatskoglagoljske liturgijske kodekse kao cjelinu, a na međusobne njihove odnose osvrćemo se tek usputno.

Danas nam je s područja na kom se upotrebljavalo slavensko bogoslužje poznato preko pedeset sačuvanih liturgijskih kodeksa iz XIV. i XV. st., ne računajući ovamo brojne i starije i mlade fragmente.³ U kalendarima kodeksa redovito nalazimo ubilježene slijedeće Marijine blagdane⁴:

1. *Začetje Bogorodice*, ili rjeđe: *Začetje Anne Bogorodicu* (8. prosinca);
2. *Očišćenije Bogorodice* (2. veljače);
3. *Blagovješćenije Bogorodice* (25. ožujka);
4. *Pohojenije Bogorodice* (2. srpnja);
5. *Sveta Marija Bogorodica od Sněga* (5. kolovoza);
6. *Vznesenije Bogorodice*, ili rjeđe: *Prêstavljenje Bogorodice* (15. kolovoza);
7. *Rojstvo Bogorodice* (8. rujna).

Blagdan *Prikazanje svete Marije* (Praesentatio Beatae Mariae Virginis, 21. studenoga), poznat u hrvatskim primorskim krajevima kao *Gospa od Zdravlja*, ne nalazi se uopće u glagoljskim kodeksima, a u kalendare se unosi tek naknadno.

3. MISNI OBRASCI

Dok su u kalendarima kodeksa, više ili manje, ubilježeni svi Marijini blagdani, za obrasce misa ili za oficije ne može se to reći. S obzirom na izbor liturgijskih obrazaca koji su ušli u pojedine kodekse vlada prilična raznolikost. Prema tome jesu li pojedini Marijini blagdani u kodeksu može se dapače sa sigurnošću utvrditi i relativna starina kodeksa. Redovito će, kao npr. u tzv. najstarijem hrvatskoglagoljskom potpunom misalu, iz početka XIV. st. (Vat. Illirico 4) biti slijedeći blagdani: *Očišćenije*, *Blagovješćenije*, *Vznesenije* i *Rojstvo*.⁵ U mlađim misalima naći ćemo obrasce misa i za blagdane *Začetje Bogorodice* i *Sveta Marija Bogoro-*

3 *Milčetić I.*, Hrvatska glagoljska bibliografija. I. dio. Opis rukopisa. Zagreb, Starine JAZU 33, 1911., str. 1–80.

Vajs J., Nejstarší breviář chrvatsko–hlaholský. V Praze 1910.

išti, Najstariji hrvatskoglagoljski misal. Djela JAZU, knj. 38., Zagreb 1948.

Štefanić Vj., Glagoljski rukopisi otoka Krka. Djela JAZU, knj. 51., Zagreb 1960.

isti, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, I, Zagreb 1969.

4 *Japundžić M.*, Glagoljski brevijar iz g. 1465. Radovi Staroslavenskog instituta, II, Zagreb 1955., str. 165–179.

Gregov Lj., Kalendar prvog tiskanog glagoljskog misala. Izvadak iz doktorske disertacije. Zagreb 1952., str. 28–39.

Štefanić Vj., Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz god. 1491. Rad JAZU, knj. 285, Zagreb 1952., str. 53–93. Sve citate staroslavenskog teksta navodim u ovom referatu u transkripciji, a ne u transliteraciji.

5 usp. *Vajs J.*, Najstariji hrvatskoglagoljski misal, str. 66–74.

dica od Sněga; čest je slučaj da se naknadno unosi u starije misale obrazac mise na blagdan Pohoda Marijina (2. srpnja), i to stariji, franjevački obrazac koji je proširen na većinu glagoljskih misala, a ne mladi koji je papa Urban VI. propisao za cijelu Crkvu da se isprosi mir (odatle u latinskoj oraciji: „*pacis tribuat incrementum*”, dok franjevački govori o radosti kao posljedici Marijina pohoda Elizabeti)⁶. Kako su se nejednako širili obrasci misa Marijinih blagdana pokazuje primjer Prvotiska glagoljskog misala iz 1483.: u njem još uvijek nema mise za blagdan Začecja Marijina i Gospe od Snijega, dok je misa za blagdan Pohoda umetnuta među zavjetne mise.

Neki glagoljski misali imaju i marijanske sekvencije: na blagdan Pohoda, na Uznesenje i na Rođenje Marijino. Prva sekvencija (za Pohoda) parafraza je latinske sekvencije *Gaude, Mater luminis* (Veseli se, Marije, mati svjetlaja); sekvencija na Uznesenje slobodan je prijevod latinske *Congaudent angelorum chori* (Radujut se liki anjelski), dok je sekvencija *Nativitas Mariae Virginis* (Rojstvo Marije dēvi) i sadržajno i ritmički jedan od uspješnijih prijevoda stihova u liturgijskoj hrvatskoglagojskoj književnosti. Prijevodi, odnosno preradbe ovih sekvencija, čini se, nastali su u Istri, a latinske im izvornike nalazimo u salzburškim misalima, a za posljednje dvije sekvencije u misalima staroga zagrebačkog obreda.⁷

Većina glagoljskih misala ima za Marijine blagdane i trope koji su se dodavali pojedinim stihovima *Slave*:

Sine otač – *prvorojeni Marije dēvi matere*
vzemlje grēhi mira – *na Marijinu slavu*
jako ti jedin svet – *Mariju prosvēćaje*
ti jedin Gospod – *Mariju opravljaje*
ti jedin višnji – *Mariju korunjuje*.⁸

(Ovi su tropi prijevod latinskih tropa: *Primogenitus Mariae Virginis – ad Mariae gloriam – Mariam sanctificans – Mariam gubernans – Mariam coronans*).

Bilo bi nemoguće, a u ovoj zgodi i nepotrebno, nabrajati sva mjesta u kojima se spominje Marija (manje razlike u obrascima misa, pogotovo u starijim fragmentima; votivne mise; missa aurea, i dr.). Spomenuo bih jedan raritet koji povjesničarima liturgije može nešto značiti. U obredu na Veliki petak umetnut je prije otkrivanja i klanjanja križu tekst *Ideši že, milostivče, ka požrtiju* (prijevod latinskog *Vadis Propitiator*; danas se upotrebljava kao rezponzorij u ambrozijanskoj liturgiji).⁹ Od glagoljskih misala imaju ga samo dva: misal vojvode Hrvoja iz 1407.

6 Pantelić M., Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. Radovi Staroslavenskog instituta, V., Zagreb 1954., str. 25.

7 isti, Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368. Radovi Staroslavenskog instituta, VI, Zagreb 1967., str. 23.

8 isto, str. 13.

9 Štefanić Vj., Glagoljski rukopisi otoka Krka, str. 351. *Missale Hervoiæ Ducis Spalatensis croatico-glagoliticum*. Vol. II. Transcriptio et commentarium. Staroslavenski institut Sve-tozar Ritig – Zagreb, Mladinska knjiga – Ljubljana, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt – Graz, 1973., str. 87 i 489.; usp. *Righetti M.*, Storia liturgica, II. Milano, Editrice Ancora, 1963, str. 558 i 775.

i II. vrbnički misal iz 1462. Tekst je upotrijebljen kao Marijina tužaljka pri susretu s Kristom na putu prema Kalvariji. U obredu Velikog petka upotrebljavao se još mnogo kasnije; u veoma kroatiziranom obliku nalazimo ga u jednom rukopisnom molitveniku iz XVIII. st.¹⁰ Prema rubrici, tekst je trebalo pjevati „umiljeno kako ženi plačivice”. Je li tužaljka došla u glagoljsku liturgiju iz zapadnih latinskih izvora, ili je ostatak ćirilometodskih tradicija (podrijetlo joj je naime istočno!) – danas se sa sigurnošću ne može reći.

4. OFICIJI

Nije nam moguće rekonstruirati kakvo je stanje u brevijarima XII. i XIII. st.; XIII. st. bilo je vrijeme reforme brevijara i na glagoljaškom području u Hrvatskoj, a stariji se kodeksi nisu sačuvali. Tako za pojedine sačuvane odlomke možemo tek s većom ili manjom vjerojatnošću nagađati da su pripadali brevijarskim kodeksima. Od onoga što je pripadalo Marijinim oficijima iz toga razdoblja neće biti mnogo. U jednom fragmentu homilijara iz XIII. st. susrećemo zanimljivu homiliju sv. Grgura Čudotvorca za Blagovijest; homilija je identificirana tek u posljednje vrijeme, a sačuvana je – nažalost – vrlo oskudno.¹¹ Za jedan odlomak apokrifnog *Obdormitio Deiparae* iz početka 14. st. možemo također pretpostaviti da je pripadao brevijaru (homilijaru), jer apokrifne tekstove nalazimo u brevijarima i nakon reforme.

Gledani u cjelini, oficiji sačuvanih kodeksa iz XIV. i XV. st. za Marijine blagdanе pripadaju brevijaru „secundum consuetudinem curiae Romanae” i ne pokazuju posebne osobitosti. Samo se lekcije redovito razlikuju po duljini, tako da i nema kodeksa koji bi se u svemu slagao s drugim. No, sva je ova građa bila u proučavanju do stanovite mjere zapostavljena, pa tek kad se svaki oficij zasebno prouči dobit će se prava slika o nastajanju i oblikovanju hrvatskoglagoljskog brevijara. Riječ je katkada o pojedinostima (antifonama, pojedinim strofama himana i sl.), no cjelovita će slika otkriti vrlo bogatu povijest marijanskog kulta. Dok je npr. spomenuta homilija sv. Grgura Čudotvorca prijevod s grčkoga i naslijeđena iz prvih razdoblja slavenskog bogoslužja, pa stoga predstavlja vezu hrvatskoglagoljske liturgije s Istokom, vrlo poznati himan *Ave maris stella* u jednom ovcem fragmentu brevijara iz prve polovice XIV. st. nije prijevod latinskog himna kakav poznajemo, već je kontaminacija triju himana: *Ave maris stella* – *Ave porta paradisi* – *Ave porta quae transiris* („*Zdrava sveta vrata večna, imiže Hrist v mir pride...*”).¹³ A ovakvih pojedinosti ima mnogo.

10 Štefanić Vj., Glagoljski rukopisi otoka Krka, str. 415.

11 *Isti*, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I, str. 44. Migne, PG 10, 1161–2; homiliju je identificirala dr. B. Grabar. Ovdje joj izričtem zahvalnost za saopćenje ovog podatka.

12 Štefanić Vj., nav. dj., str. 47.

13 Kević M., Filološko-kritička istraživanja po „Časoslovu”. V. Program C.K. Velike državne gimnazije u Pazinu za škol. god. 1907–1908. Pazin – Pula 1908., str. 19–20.

Mislim da je potrebno posebno spomenuti oficije za blagdane Pohodaenja, Začea i Gospe od Snijega. U nekim brevijarima iz XIV. st. te oficije ne nalazimo na mjestima gdje bismo ih očekivali prema kalendarskom redu; očitno, u starijim predlošcima nisu se nalazili. No, gotovo uvijek, najčešće istom rukom koja je pisala kodeks, ti su oficiji dodani na kraju kodeksa.¹⁴ Postoje, dakle, zaostajanja za razvojem liturgije na Zapadu, no istodobno vidimo nastojanje da to zaostajanje bude što manje.

Oficiji Pohodaenja i Gospe od Snijega u cjelini su jedinstveni, dok za oficij Začea možemo ustanoviti tri glavna obrasca: 1. onaj vrlo rašireni oficij s legendom o opatu Elsinu i s mirakulima Marijinim (lekcije su oblikovane kao pastirsko pismo sv. Anselma: *Anselam Kanturijanski, arhibiskup i pastir ot Anglije...*); 2. oficij s lekcijama iz Pseudo-Matejevog evanđelja (ili preradbe Protoevanđelja Jakovljeva): *Bê muž v zemlji imenem Ioahim...*; 3. oficij s kombinacijom lekcija Protoevanđelja Jakovljeva i legende o Elsinu. Pa ipak, u prvom slučaju, dakle u oficiju s legendom o Elsinu, u oraciji nalazimo apokrifni prizvuk: „Bože, iže blaženije Marije dêvi začetstvo anjelskim prorečenjem roditeljema vazvêstil jesi...”, dok se u oficiju s apokrifnim lekcijama prevedena latinska oracija: „Deus ineffabilis, qui primae mulieris piacula per Virginem sanxisti...”. Stoga granicu između pojedinih obrazaca oficija nije lako povući, pogotovo nije lako utvrditi izvore pojedinih oficija.

Za proučavanje marijanskih oficija XIV. st. od posebnog će značenja biti jedan rukopisni zbornik pariške Nacionalne biblioteke (Code Slave 73) iz 1375.¹⁵ Uz druge tekstove, liturgijske i neliturgijske, u njemu se nalaze oficiji marijanskih blagdana koje smo prije spominjali i Commune Marijinih blagdana (f. 144v–195r). Oficiji se djelomično slažu s tekstovima u brevijarima, ali ima osobitosti koje upućuju na različite izvore. Tako, npr. oficij blagdana Marijina Začea, uz već spomenute lekcije iz Pseudo-Matejeva evanđelja („Be muž v Izraeli imenem Ioahim ot kolêne Davidova i bêše pastir ovac svojih, boje se Boga v nezlobi i dobroti, komu pečal nijedna bêše razvé stad svojih...”, 1. 145v), ima dijelova u kojima se slaže s jednim franjevačkim brevijarom bečke Nacionalne biblioteke (Cod. Ser. Nov. 3783), a djelomično opet s tiskanim Breviarium Aquileiense (Venecija 1496). U lekcijama na Blagdan Gospe od Snijega nalazimo legendu tiskanu kasnije u knjizi *Paulus de Angelis, Basilicae s. Mariae Maioris de Urbe... descriptio et delineatio, Romae 1621, p. 19–21*, dok u brevijarima na tom mjestu nalazimo druge lekcije („Va vreme v nêže Lêberij papa...”).

Dodajmo ovom da većina brevijara, ili već u prvotnom tekstu, ili naknadno dodan, ima i marijanski *Te Deum*, koji se katkada zove „*pêsan svete Marije*”, a katkada opet „*simbol*”;

„Tebe mater hvalim,
Tebe Gospoju ispovêdajem,

¹⁴ Štefanić Vj., nav. dj., str. 108, 111, 119, 125–6, 134–5, 143.

¹⁵ Bibliografski prikaz kodeksa v.: *Tadin M.*, Recueil glagolitique croate de 1375. Revue des études slaves, XXXI/1954., str. 21–32.

Tebe večnago Otača crkav vsa zemlja častit,
Tebe Sina Božija črtog nebeski dvor čudit se..."

U rubrici ispred „simbola” stoji obično napomena: „Poj lipo”.¹⁶

5. ZAKLJUČAK

Na rubu liturgijskog života, a s izvorom u liturgiji, nastale su u srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti brojne dijaloške pjesme i crkvene drame s marijanskim temama. Od XV. st. dalje, sve do najnovijeg vremena, poznati su nam u nekoliko varijanti veoma popularni pjesnički sastavi pod imenom *Pláč Marijin* ili *Gospin plač*, u kom je opjevana muka i smrt Kristova onako kako ju je Marija doživljavala. Teško bi bilo i naći neku veću cjelinu u crkvenim prikazanjima u kojoj Marija ne bi imala značajnu ulogu, ispričanu prema evanđeoskom tekstu, ali ne i bez neke osobne note koju je naš srednjovjekovni stvaralac umio unijeti u pripovijedanje. Ovu građu – namijenjenu u prvom redu puku – prati razmjerno bogata propovjednička literatura namijenjena kleru, s brojnim apokrifnim tekstovima i legendama. Najzanimljivije marijansko štivo, namijenjeno jednako svećenstvu i puku, jesu srednjovjekovna Marijina čudesa („mirakuli”), poznata kod nas u zbirka legendi već s kraja XIV. st. (tzv. Ivančičev zbornik). Jedna je zbirka izdana glagoljicom u Senju 1507. ili 1508. („Mirakuli slavne dčeve Marije”). A u priručnicima propovijedi (sačuvano ih je nekoliko iz XV. st.) za glavne Marijine blagdane uvijek nalazimo prigodno štivo; i u tim zbornicima propovjedničke građe nalaze se tekstovi suvremenih autora (Ioannes Herolt, 1380–1468), ali i stari tekstovi (npr. u Petrisovu zborniku odlomak Epifanijeva Zivota Marijina – PG 120, 192 ili apokrifna Marijina apokalipsa).¹⁷ Sva ta građa, i ona strogo liturgijska, i ova što je prati, pisana ili staroslavenskim jezikom ili srednjovjekovnim hrvatskim jezikom, koji ima svoj izvor i uporište u liturgijskom jeziku, jednako pripada našoj religioznoj–kršćanskoj i nacionalnoj kulturi.

Glagoljska liturgija, kao što sam na početku spomenuo, nije obuhvaćala velik geografski prostor. Po naravi stvari bila je u znatnoj mjeri upućena sama na sebe i na čuvanje onoga što posjeduje. Pa ipak, bila je otvorena i spremna da primi novo. Ne samo da primi nego i da daje. Kao što je poznato, slavensko je bogoslužje iz Hrvatske preneseno u XIV. st. u Češku, kad je Karlo IV. osnovao u Pragu samostan i predao ga hrvatskim benediktincima–glagoljašima (Emausy, Na Slovanech). U Poljsku je prenio slavensko bogoslužje Vladislav Jagiello 1390. u Krakov, u samostan Kleparz. Iz te poljske glagoljaške epizode potječe tzv. Moskovska Ma-

16 usp. *Milčetić I.*, nav. dj., str. 63.; *Štefanić Vj.*, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I, str. 150.

17 usp. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Priredio Vj. Štefanić. Zagreb 1969., Matica hrvatska i Zora. Informativni uvodi u odlomke pojedinih književnih vrsta donose također literaturu. Vidi također: *Štefanić Vj.*, Glagoljski rukopisi otoka Krka, str. 355 sl.: *isti*, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, I, str. 224–237; posebno o mirakulima v. *Petrović I.*, Bogorodičina čudesa u Ivančičevu zborniku, hrvatskoglagoljskom spomeniku XIV/XV. st., Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 7., Zagreb 1972., str. 123–210.

rijina misa, treća Marijina misa u subotu, s dijelovima misnog ordinarija koji su se glasno čitali. Po mišljenju sveuč. prof. dr. Fr. V. Mareša, koji mi je dobrohotno dopustio da se poslužim rezultatima njegova rada prije negoli su tiskani,¹⁸ Moskovska Marijina misa prenijeta je iz hrvatsko-glagoljske redakcije staroslavenskog jezika u rusko-ćirilsku; zabilježena je u jednom ćirilskom zborniku s kraja XV. ili početka XVI. st. Posao prenošenja iz jedne jezične redakcije u drugu morao je obaviti u prvoj polovici XV. st. neki redovnik bjeloruskog podrijetla, koji je naučio najprije rusko-crkvenoslavenski a zatim poljski, a pripadao je najvjerojatnije glagoljaškoj samostanskoj zajednici u Kleparzu u Krakovu. Nameće se slutnja da je misa priredena za Zofju Holszansku, četvrtu ženu Vladislava II. Jagiella. Tako je krakovska rimsko-crkvenoslavenska enklava omogućila da hrvatskoglagoljska pismenost baci zrake i na Istok i bar prigodno uspostavi vezu dviju različitih kulturnih sfera.

¹⁸ Rad prof. dr. Fr. V. Mareša o Moskovskoj Marijinoj misi nalazi se u tisku (*Stovo. Časopis Staroslavenskog instituta*, Zagreb, 25–26, 1975). Gosp. prof. Marešu najsrdačnija hvala na susretljivosti.

ZUSAMMENFASSUNG
DIE MARIENVEREHRUNG
IN DEN KROATISCH-GLAGOLITISCHEN LITURGIEKODICES

Eine Erörterung der Marienverehrung in den kroatisch-glagolitischen Liturgiekodices ist bedeutungsvoll, weil es sich dabei um eine Liturgie, die territorial auf den Teil des kroatschnationalen Gebietes begrenzt ist, handelt; und soziologisch gesehen – neben unbedeutenden Ausnahmen – an das Dorf begrenzt ist. Trotz dieser ungewöhnlichen Stellung innerhalb der römischen Liturgie versucht die römisch-slawische Gottesdienstordnung ein Gleichgewicht gegenüber dem Latein zu erhalten. So werden wir in dieser Liturgie alles das finden was für die römische Gottesdienstordnung dieses Zeitabschnittes von Bedeutung ist. Neben den erwähnten erschwerenden Umständen ist in diesem Zeitpunkt der sprachliche Unterschied Latein-AltKirchenslawisch nur durch besondere Anstrengungen überbrückbar.

Dennoch finden wir in den handgeschriebenen kroatisch-glagolitischen Kodices von XII. Jhd. bis zum XVI. Jhd., sowie in den Inkunabeln, Marienfeiertage wie in den zeitgenössischen lateinischen Kodices. In den Kalender sind von den Feiertagen folgende erwähnt: Conceptio BMV, 8.12., Purificatio BMV, 2.2., Annuntiatio, 25.3., Visitatio BMV, 2.7., BMV ad Nives, 5.8., Assumptio BMV, 15.8., Nativitas BMV, 8.9. Nachträglich wird in die Kalender auch Praesentatio BMV, 21.11., eingetragen. Allen die Kodices weisen nicht so eine Einheitlichkeit auf. Man kann sagen, dass alle Kodices (Missale und Breviere, zusammen sind es über 50) folgende Feiertage haben: Purificatio, Annuntiatio, Assumptio und Nativitas, während Conceptio, Visitatio und BVM ad Nives gerade in dieser Zeit in das Sanktoral eindringt. Einzelne Vordrucke sind weder in der Auswahl noch in der Länge der Texte einheitlich. Auserdem kann man erwähnen, dass man in den Missalen drei *Mariensequenzen*, *Gloria mit den Tropen* zu Ehren der Mutter Gottes, sowie die Marienklage *Vadis Propitiator* (am Karfreitag), finden.

In einem Brevierfragment aus dem XIII. Jhd. finden wir z. B. eine sehr interessante Homilie, Übersetzungsversuche der Hymnen und anderen. Besonders interessant ist das Offizium für den Feiertag der Marienempfängnis, in dem apokryphische Bruchstücke und mittelalterliche Mirakel (Elsinslegende) erhalten sind. Die meisten Breviere das marianische *Te Deum* haben.

Die Marienthemen aus der Liturgie sind sowohl in die Dialoglieder wie auch in die Kirchendramen eingegangen, während die Predigtsammlungen der kroatischen Priester, die die glagolitische Schrift verwendet haben, den Erfordernissen der Feiertage angepasst wurden.

Die glagolitische Liturgie war nicht nur bereit aufzunehmen, sondern auch zu geben. Bedeutungsvoll ist die sogenannte Moskauer Marienmesse, erhaltene in einem kyrillischen Sammelband aus dem Ende des XV. Jhd. oder dem Beginn des XVI. Jhd., aus einer kroatisch-glagolitischen Vorlage stammend. Dadurch ist es gelungen wenigstens gelegentlich den Kontakt der zwei verschiedenen Kultursphären zu vermitteln.